כד הקמח — צדקה

פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד (תהילים קי״ב:ט׳) פסוק זה אמרו דוד גילה לנו על מדת הצדקה שהיא עליונה עד מאד והודיענו שיש בעשיתה שכר גדול ועצום בעוה"ז ובעוה"ב. והזכיר לשון פזר נתן מפני שלשון נתינה נופל על דבר שיש לו קצבה אבל לשון פזור אין לו קצבה. ולכך הזכיר ג"כ פזר, ואמר לאביונים ולא אמר לעניים שלשון עני הוא האיש שאין מזונותיו מספיקים לו פעם יש לו מהם פעם הוא נעדר מהם, ולכך נקרא עני מלשון הכנעה אבל האביון הוא למטה ממנו בחסרון כי הוא התאב לכל דבר ברוב הימים ואפי' לדברים הקלים, ועל כן אמר דוד ע"ה כי עיקר מצות הצדקה הוא לבני האדם כאלה והם האביונים התאבים לכל דבר ולא בדרך נתינה בלבד שהוא דבר קצוב אלא בדרך פזור ואם עשה כן יבטיחנו הקב"ה בב' יעודים, הא' יעוד הגוף בעוה"ז, השני יעוד הנפש לעוה"ב. יאמר כי אם הוא מתנהג עם האביונים פעם בדרך פיזור פעם בדרך נתינה צדקתו עומדת לעד הקב"ה יקבע לו ברכה בממונו שימשך ממונו ויתקיים בידו שיוכל לתת ממנו צדקה לעד. וכענין שהזכיר שלמה בנו (משלי י״א:כ״ד) יש מפזר ונוסף עוד, וכן הזכיר משה רבינו (דברים ט״ו:י׳) נתון תתן לו כלו' אם נתן הקב"ה יתן לך שתתן לו, והנה משה קבע ברכה במצוה זו ביעודי הגוף בעולם הזה הוא שאמר (שם) כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך. והברכה הזו היא תוספת טובה ורבוי הצלחה בעוה"ז, ומפני שלא הזכיר משה במצוה זו אלא יעוד הגוף בעוה"ז כמשפטו בשאר המצות על כן גילה לנו דוד המלך ע"ה על שני היעודים. הוא שאמר (תהילים קי״ב:ט׳) צדקתו עומדת לעד, הוא יעוד הגוף בהמשכת ממונו שיתן צדקה ממנו לעולם, וכן אמרו ז"ל (כתובות פ"ו דף סו ב) מלת ממון מסר, ואמרי לה חסד כלומר הרוצה שיתקיים ממונו בידו כמלח הזה שהוא מקיים את הבשר יחסר ממונו לצדקה ואמרי לה חסד יעשה ממנו חסד, קרנו תרום בכבוד הוא יעוד הנפש לחיי העוה"ב, כי הנפש הנקראת כבוד תזכה ותשוב לשרשה שהוא כסא הכבוד, ולשון קרנו כי תתעלה הנפש בקירון האור והזוהר הצח והבהיר בכסא הכבוד זהו קרנו תרום בכבוד מלשון (שמות ל״ד:כ״ט) כי קרן עור פניו. ועוד יכלול לשון קרנו כי מפני שהזכיר צדקתו עומדת לעד והם הפירות שבעוה"ז לכך הזכיר קרנו תרום בכבוד לרמוז שהקרן קיימת לעוה"ב. וכן הזכיר שלמה בנו תמיד הוא שאמר (משלי י״ד:ל״ד) צדקה תרומם גוי כלומר צדקה תרומם גוי כשיעשנה וחסד לאומים חטאת כשלא יעשנה כי כל העמים צריכין לעשות צדקה וחסד לפי שמתקיימין עליהם ונענשין בבטולם:

ובמדרש משלי צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת הנאה היא לאו"ה שהם מתיהרים בהם דברי רבי אליעזר, רבי שמעון בן גמליאל אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת חסד שאומות העולם עושין חטאת הוא להם שכך (דניאל ג) אומר לנבוכדנצר וחטאך בצדקה פרוק ועויתך במיחן ענין, ר"א בן ערך אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד ישראל חטאת הוא לאו"ה, אמר רבי יוחנן בן זכאי רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם שהוא נותן צדקה וחסד לישראל וחטאת לעכו"ם. גדול כח הצדקה שכך דרשו רבותינו ז"ל בפרק השותפים (ב"ב דף י) מלך בו"ד מביא לו דורון ספק מקבלו ממנו ספק אינו מקבלו ואם תמצא לומר מקבלו ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה אבל הקב"ה אינו כן אדם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה שנא' (תהילים י״ז:ט״ו) אני בצדק אחזה פניך וגו'. ד"א כשם שחטאת מכפרת על ישראל כך צדקה מכפרת על או"ה בעולם בא וראה כמה גדול כח הצדקה שהיא נתונה בימינו של הקב"ה שנא' (שם מח) צדק מלאה ימינך:

ועוד במדרש משלי וחסד לאומים חטאת חסד שאו"ה עושים חטאת היא לישראל מנין ממישע מלך מואב שנא' (מלכים ב ג׳:כ״ז) ויקח בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה וגו' ויהי קצף גדול על ישראל ע"כ. ובמדרש תנחומא גדולה צדקה שבה נשתבח הקב"ה בשעה שעתיד להביא ישועה על ישראל שנא' (ישעיהו ס״ג:א׳) אני מדבר בצדקה רב להושיע. גדולה צדקה שמנחלת כבוד וחיים לעושיה שנאמר (משלי כ״א:כ״א) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, כל מי שרודף צדקה וחסד בעוה"ז ימצא חיים צדקה וכבוד ליום הדין. גדולה צדקה שבה נשתבח אברהם אבינו שנא' (בראשית י״ח:י״ט) כי ידעתיו למען וגו' ובה נשתבח דוד שנא' (שמואל ב ח׳:ט״ו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו, ובה נשתבחו ישראל שנא' (דברים ו׳:כ״ה) וצדקה תהיה לנו. גדולה צדקה שבה עתיד הקב"ה להשתבח ליום הדין שנא' (ישעיה ס) ויגבה ה' צבאות במשפט וגו'. מצינו מדת הצדקה נותנת לאדם חיים וחיי ימים שנא' (משלי ט״ז:ל״א) עטרת תפארת שיבה וגו'. וכתיב (שם י) לא יועילו אוצרות רשע וגו' פירוש הכתוב אין תועלת ביתרון ממון המקובץ מן הגזל והחמס כי טוב לו החסרון שהוא מחסר לצדקה כי היא תציל ממות, ונמצאת למד שחסרון זה נותן לו חיים והיתרון הזה ממיתו וכן כתיב (ירמיהו י״ז:י״א) עושה עושר ולא במשפט וגו', ואמר תציל ממות אין צריך לומר ממיתה משונה אלא אפי' ממיתה עצמה. ומעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה באה לו אשה בשני בצורת אמרה לו רבי פרנסני אמר לה העבודה שאין בקופה של צדקה כלום, אמרה לו אם אין אתה מפרנסני הרי אשה ושבעה בניה מתים עמד ופרנסה משלו לימים חלה בנימין ונטה למות אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע אתה אמרת כל המקיים נפש אחת כאלו קיים עולם מלא ובנימין הצדיק שקיים אשה אחת ושבעה בנים ימות בשנים מועטות תאנא הוסיפו לו כ"א שנה ע"כ. וע"ז אמר שלמה (משלי ח׳:י״ט-כ׳) באורח צדקה אהלך:

כמה גדול התועלת שמגיע אל העשיר מן העני כשנותן לו צדקה יותר מן התועלת שמגיע לעני מן העשיר. כי תועלת העני עם העשיר אינו אלא בשעה שהוא עובר זמנו בחיי העוה"ז אבל תועלת העשיר הוא שזוכה לחיי העוה"ב, וזה הוא שכתוב (רות ב) ושם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז ודרשו רבותינו ז"ל עשה עמי לא נאמר אלא עשיתי עמו לימדך הכתוב שהיא עשתה עמו. וע"ז דרשו רז"ל כתוב אחד אומר (משלי כט) רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה'. זה קנה העוה"ז וזה קנה העוה"ב, כשלא נתן לו עושה כלם ה' זה שהוא עני הקב"ה יכול לעשותו עשיר וזה שהוא עשיר יכול לעשותו עני. העניים נקראים עמו של הקב"ה שכן דרשו ז"ל (שמות כב) אם כסף תלוה את עמי אמר הקב"ה מי הם עמי העניים שנאמר (ישעיה מט) כי נחם ה' עמו וענייו ירחם, וכתי' (שם יד) ובה יחסו עניי עמי, מדת בו"ד אם היו לו קרובים עניים והוא עשיר אינו מודה בהן שנא' (משלי יט) כל אחי רש שנאוהו וכתיב (שם יד) גם לרעהו ישנא רש והקב"ה אינו כן הוא עשיר שנא' (ד"ה א כט) והעושר והכבוד מלפניך ואינו חופף אלא על העניים שנא' (ישעיה יד) כי ה' יסד ציון וגו' לכך נאמר אם כסף תלוה. וידוע שלשון אם זה אינו לשון ספק אלא חובה כמו (שמות כ) אם מזבח אבנים. וביאור הכתוב אם כסף תלוה חייב אתה להלוות כסף ולמי את עמי שאם בא אוהבך גוי ללוות ממך ברבית וישראל עני בחנם עני קודם שנא' את העני. עשיר ועני עני קודם. עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין. שנא' עמך אותן שעמך. עניי עירך ועניי משפחתך עניי משפחתך קודמין שנא' את העני עמך, חייב אתה להלוות לו ואם לאו דע כי העניות עמך שנא' את העני עמך:

אל יאמר אדם כיון שהעניים נקראים עמו של הקב"ה והקב"ה אוהבן למה אינו מפרנסן, שלא סדר את עולמו כן אלא כדי שיזכו שאר הבריות בהם ויטלו שכר עליהם שכן דרשו בפרק השותפים (ב"ב דף י) רבי מאיר אומר יש לו פתחון פה לבעל הדין להשיבך ולומר לך אם אלהיכם אוהב עניים למה אינו מפרנסן אמור לו כדי שאנצל בהם אני מדינה של גיהנם, וזו שאל טורנוסרופוס את ר"ע אם אלהיכם כו' א"ל מפני שננצל כו' א"ל זו היא המחייבתן לגיהנם ואמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים וגזר עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו הלך אדם אחד והאכילהו והשקהו לכששמע המלך לא יכעוס עליו ואף אתם קרוים עבדים שנא' (ויקרא כ"ה:נ"ה) כי לי בני ישראל עבדים. אמר לו רבי עקיבא אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וצוה שלא להאכילו ושלא להשקותו עמד אחד והאכילהו והשקהו לכששמע המלך לא דורון משגר לו אף אנו קרוין בנים שנא' (דברים י"ד:א') בנים אתם לה' אלהיכם, אמר לו אתם קרוין בנים ואתם קרוים עבדים בזמן שאתם עושים רצונו של מקום וכו' אמר לו הרי הוא אומר (ישעיהו נ"ח:ז') הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית אימתי עניים מרודים האידנא וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך: ראוי לאדם שיזהר מאד במדת הצדקה שהיא שקולה כנגד כל המצות שנאמר (נחמיה י':ל"ג) והעמדנו עלינו מצוה לתת שלישית השקל וגו', וכל המבזבז ממונו לצדקה הרי זה גונו לנפשו אוצרות למעלה שהם קיימים לעולם, ועל זה אמר שלמה (משלי י"א:י"ח) זורע צדקה שכר אמת כי שאר הזריעות פעמים שאירע בהן השדפון והברד ושאר המקרים ולא יצלוחו, אבל זריעת הצדקה היא השכר האמתי והקיום והזריעה המצלחת לעולם והם הם אוצרות של מעלה, ודרשו שם בפרק השותפין (ב"ב דף י"א) מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות בית אביו בשני בצורת חברו עליו אחיו ובית אביו אמרו לו אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבז אוצרותיך ואוצרות בית אביך, אמר להן אבותי גנזו אוצרות למטה ואני גנזתי אוצרות למעלה שנא' (תהלים פ"ב) וצדק משמים נשקף. אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו שנא' (שם פט) צדק ומשפט מכון כסאך. אבותי גנזו במקום שאינו עושה פירות ואני גנזתי במקום שעושה פירות שנא' (ישעיהו ג':י') אמרו צדיק כי טוב וגו'. אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות שנא' (משלי י"א:ל') פרי צדיק עץ חיים. אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי שנא' (דברים כ"ד:י"ג) ולך תהיה צדקה:

חייב אדם שיתן צדקה לפי עשרו ולפי נדיבות לבו, שאם אינו עשיר כ"כ והוא נדיב יתחייב שיסכים עם נדיבותו, שהקב"ה יוסיף לו מיד אחר. ולמדנו זה מתוך התורה הוא שכתוב (שם יז) ועשית חג שבועות לה' אלהיך מסת נדבת ידך וגו' אמר כי בחג השבועות יצטרך שיתן ויקדיש קרואיו על שלחנו והם הלוי והגר והיתום והאלמנה שהכתוב מזכיר אחריו לפי מה שיספיק נדיבות לבו ולפי הברכה והעושר שיש לו, ולכך הושמה מלת תתן באמצע ולשון מסת כאלו אמר כמסת כלו' כשיספיק נדיבותך תתן וכפי הברכה זהו מסת נדבת ידך וגו', ונראה שהוא ענין בפני עצמו ואינו דבק עם חג השבועות והוא הדין בשאר המועדים שיצטרך לתת כפי עשרו ולפי נדיבותו ומה שגילה זה בכאן אפשר מפני שהפסח והסכות הם שבעת ימים כל אחד מהם. אבל חג השבועות אינו אלא יום אחד לכך בא לומר שאין להקל בו במעשה הצדקה כי שוה הוא להם וחמור כאחד מהם:

משפט הצדקה שיתננה אדם בסתר שכן דרשו רז"ל בפרק השותפים (בבא בתרא דף ט) גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבינו דאלו במשה כתיב (דברים ט':י"ט) כי יגורתי מפני האף ובעושה צדקה בסתר כתיב (משלי כ"א:י"ד) מתן בסתר יכפה אף, ואם לא נתן לו בסתר אין זכותו שלם וכ"ש אם לא נתן לו בסבר פנים יפות אלא בדרך גערה שהוא חוטא בכך ואיבד את זכותו שכן אמר שלמה (שם יג) כופר נפש איש עשרו וגו' אימתי עושר של עשיר כופר נפשו כשהרש לא שמע גערה ממנו, וממנה אתה למד כי הנותן בגערה אין עשרו כופר נפשו ולא יצילנו ביום עברה ולכן אסור לגעור בו כלל די לו צערו כשהוא נצרך לבריות, ודרשו ז"ל בפר"ק דברכות (דף ו) כיון שנצרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום שנא' (תהילים י"ב:ט') כרום זלות לבני אדם עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו כיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונים, ואמרו עוד כאלו נדון בשני דינים שנא' (שם לו) הרכבת אנוש לראשנו וגו' כלו' כיון שהרכיב בני אדם עליו מחמת רישו הרי הוא נדון באש ובמים, ולכך יתחייב האדם שיצטער עמו על צערו והצער הזה הוא מכלל עניני הצדקה כי עניני הצדקה לתת לעני מזון וכסות ולהצטער על צערו שכן מצינו באיוב שהיה מן האומות בתחלת שבחיו ומעלותיו פתח במדת הצדקה ופירש כל ענייניה שהיה מחזיק בכולן והן המזון והכסות והצער. המזון הוא שאמר (איוב ל"א:י"ט) ואוכל פתי לבדו. הכסות הוא שאמר אם אראה אובד מבלי לבוש וגו'. והצער הוא שאמר (שם ל) אם לא בכיתי לקשה יום:

מי שמעשה את חבירו לעשות צדקה גדול שכרו מן העושה אותה שכן דרשו בפרק השותפין (ב"ב דף ט) אמר רבי אלעזר גדול המעשה יותר מן העושה שנא' (ישעיהו ל"ב:י"ז) והיה מעשה הצדקה שלום וגו', אמר להו רבא לבני מחוזא עושו אהדדי כי היכי דליהוי לכו שלמא במלכותא. מצינו מצוה שהיא מכלל הצדקה וגדולה היא מן הצדקה והיא נקראת פדיון שבוים ומצוה רבה היא דכתיב (ירמיהו ט"ז:י') והיה כי יאמרו אליך אנה נצא וגו' ואמר רבי יוחנן כל המאוחר בפסוק זה קשה מחבירו חרב קשה ממות איבעית אימא קרא אי בעית אימא סברא אב"א סברא האי מצטער והאי לא מצטער אי בעית אימא קרא (איכה ד':ט') טובים היו חללי חרב מחללי רעב, שבי קשה מכולן דכולהו איתנהו בגויה, ואפשר לומר כי לגודל המצוה שבח הקב"ה את עצמו בה בדבור ראשון של אנכי הוא שאמר (שמות כ':ב') אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו' ולא אמר אשר בראתי שמים וארץ כי רצה להזכיר המצוה והוא מצות פדיון שבוים של ס' רבוא יותר מן הפלא העצום של בריאת העולם והוא יתברך צונו והלכת בדרכיו:

הצדקה מבטלת כמה מיני פורענות שכן אמר הכתוב (משלי כ"א:י"ד) מתן בסתר יכפה אף, ואמרו במדרש (יחזקאל י':ב') ויאמר לאיש לבוש הבדים וגו' רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחאי אומר כל מקום שנא' ויאמר ויאמר ניתן להדרש ויאמר הקב"ה למלאך והמלאך אמר לכרוב אע"פ שגזר הקב"ה איני גוזר ואיני יכול להכנס לפנים ממחיצתי אלא עשה עמי צדקה ותן לי שני גחלים משלך שלא אכוה הה"ד (שם) וישא ויתן אל חפני לבוש הבדים, אמר רבי פנחס הפשירן ונתנן בחיקו, רבי יהושע דקסרין בשם רבי לוי שש שנים עשו הגחלים עמומות בידו של גבריאל סבור שישראל עושין תשובה ולא עשו. וכיון שלא עשו בקש לזרקן עליהן בחמה ולקעקע ביצתן קרא לו הקב"ה גבריאל גבריאל להונך להונך יש בהן עושין צדקה אלו עם אלו הה"ד (שם) וירא לכרובים תבנית יד אדם. רבי אבא בשם רבי ברכיה אמר מי מעמיד העליונים ותחתונים צדקה שישראל עושין הה"ד (תהילים ע"א:י"ט) וצדקתך אלהים עד מרום. ושם בפרק השותפים (בבא בתרא דף י) רבי יהודה אומר גדולה צדקה שמקרבת הגאולה שנאמר (ישעיהו נ"ו:א') כה אמר ה' שמרי משפט וגו':